

रेडियोले ज्यानै जोगायो

भैरव रिसाल

मैले पहिलोपल्ट राम्रोसँग रेडियो सुनेको वि.सं. २००९ सालमा मात्रै हो । तर २००७ मा नेपालबाट राणा शासन फालेपछि 'नेपाल रेडियो' स्थापना र सञ्चालन हुँदा अनौठो रमाइलो लागेको थियो । भित्री मनमा हो कि होइन ? भन्ने पनि लाग्थ्यो । कतै भित्रै मान्छे लुकेको त छैन ? भन्नेसम्म पनि शङ्का हुन्थ्यो । कस्तो अवस्था थियो म विद्यार्थी र युवा छुँदा ! म २४ वर्षको थिएँ ।

लाउडस्पीकरको चोरी

संस्कृत छात्रावास- तीनधारा पाकशाला- मा भर्ना भएको थिएँ २००४ पुसमा । राणा शासन समाप्तपछि हामी विद्यार्थीको संस्था छात्र कार्य समितिको निर्माण गर्न सफल भएका थियौँ । त्यो समितिले पुस्तकालय सञ्चालन गर्न लाग्यो त्यही पाकशालाभित्र । वनारसबाट निस्कने हिन्दी भाषाको *आज* दैनिक पत्रिकाको ग्राहक बन्यौँ । सामूहिक रूपमा पत्रिका पढ्ने पद्धति बसाल्यौँ ।

हाम्रो तृष्णा त्यतिले मेटिएन । अनि एउटा 'बुस' भन्ने रेडियो किन्यो छात्र कार्यसमितिले । त्यो रेडियो पुस्तकालयमा राखेनौं, चोरिएला भन्ने डरले । समाचारको बेला 'लाउडस्पीकर' समेत जोडेर बजाउनु पर्छ भन्ने सल्लाह भयो । किनकि त्यति बेला त्यो पाकशालामा हामी एक सय जना जति विद्यार्थी बस्थ्यौं । त्यतिका जनालाई एउटा रेडियोले धान्दैनथ्यो । तसर्थ लाउडस्पीकर पनि रेडियोसँगै किनिएको थियो जसका कारण सबै विद्यार्थी सजिलै रेडियो सुन्न सक्थ्यौं ।

भयो के भने ल्याएकै दिन राती साँच्चै लाउडस्पीकर चोरियो । तै रेडियो भने एक जना छात्र नेताकहाँ राखिएकोले चोरिन पाएन । लाउडस्पीकर चोर्ने साथीले त्यो बेचेछ र एउटा पाइन्ट हालेछ । एक कान दुई कान गर्दागर्दै कस्ले चोरेको थाहा भैहाल्यो । तर दसी प्रमाण भने केही भएन । तसर्थ कारवाही पनि भएन । जगन्नाथ सुवेदी भन्ने विलक्षण स्वभावका एकजना साथी त्यो चोर्ने साथीलाई जिस्क्याउने गर्थे— "तिम्रो पाइन्टमा लाउडस्पीकर कराउँछ नि !" चोर्ने चाहिँ रातो पिरो हुन्थ्यो ।

रेडियो बिग्रिएला भन्ने डरले मैले कहिल्यै त्यो 'बुस' रेडियो छोड्न, बजाइँन । बजाएको सुन्थेमात्र । साइकल सिक्दा लडेर देब्रे हातको पाखुराको हाड फुटेको थियो मेरो । त्यसकारण रेडियो चलाउँदा कथम् विग्र्यो भने के होला ? कसरी सट्टा भर्ना दिउँला भन्ने भयले म रेडियो छुनबाट टाढै बस्थेँ । यस्को प्रभाव जिन्दगीमा पछिसम्म पनि रह्यो । विज्ञानका नयाँ नयाँ सुविधाजनक आविष्कारबाट टाढै रहने पलायनवादी दृष्टिले मलाई पछि पाऱ्यो । यसरी पर सर्नु वास्तवमा नराम्रो रहेछ भन्ने अहिले चेतना भएको छ ।

रेडियो मेरालागि समाचार सुन्ने प्रयोजनमा मात्र सीमित थियो । पछि पत्रकार हुनु रहेछ । समाचारप्रति भने मेरो लगाव विकसित भएरै गयो । समाचारमा रेडियो नेपाल, अल इण्डिया रेडियोको हिन्दी र बीबीसीको हिन्दी सेवा सुन्ने गर्थ्यौं ।

अहिलेजस्तो गीत, सङ्गीत, नाटक जस्ता अरू धेरै कुरा त्यति बेलाको रेडियो नेपालले दिँदैनथ्यो । २४ घण्टामा थोरै घण्टामात्र खुल्थ्यो रेडियो नेपाल । हामी विद्यार्थी थियौं । मुख्य कामै पढ्ने थियो । रेडियोमै टाँसिएर गीतको कीरो हुने केही साथी जाँचमा फेलै भए ।

त्यो जमानामा रेडियो इज्जत, सान र सम्मानको प्रतीक हुन्थ्यो । मैले रेडियो पहिले सुनेको घटना यस्तै हो । यो कुरा सुन्दा आजको पुस्तालाई कथाजस्तो लारदैन होला ? पहिलोपल्ट त्यसरी सामूहिक रूपमा रेडियो सुन्ने भैरव रिसाल त्यस्को नौ वर्षपछि एउटा ट्राञ्जिस्टर आफैले बोकेर हिँड्न लाग्यो । अझ अहिले

त रेडियो सगरमाथा एफएम १०२ थोप्लो ४ मा सातामा तीनपल्ट आफैं कार्यक्रम सञ्चालन गर्नेमा उक्लिएको छ ।

तीनधारा पाकशालामा बिहान बेलुकी नै प्रतिविद्यार्थीलाई खान दिने एक एक माना चामलबाट उब्रने पैसो जम्मा गरी बस रेडियो पुस्तकहरू र पत्रपत्रिका किनेको सम्भन्ना ताजै छ । त्यहाँ रेडियो सुनेर गाउँ जाँदा मै हुँ भन्ने अहं हुन्थ्यो । फूर्ति नै हुन्थ्यो । आफू अर्कै हुँ जस्तो लाग्थ्यो । संसारका सबै कुरा जानेको छु भन्ने घमण्ड पनि हुन्थ्यो त्यति बेला ।

त्यसबाहेक रेडियो साथमा लिएर हिँड्दाखेरिका एक-दुई स्मृति छन् मेरा । रेडियोले ज्यान जोगाएको एउटा सन्दर्भ भने जीवनभर भुल्ने छैन जस्तो लाग्छ । कुरो हो आजभन्दा ४३ वर्ष अघिको, २०१८ साल फागुनतिरको । त्यो बेला बहुदलीय संसदीय व्यवस्था राम्रोसँग चलेन भनी त्यसलाई बदली गर्न निर्दलीय पञ्चायत ल्याइँदै थियो । गाउँ पञ्चायतहरूको निर्वाचन हात उठाएर प्रधान, उपप्रधानपञ्च र वडा पञ्च छान्ने पद्धति अपनाइएको थियो । नेपाली काङ्ग्रेसले पञ्चायत प्रथाका विरुद्ध सशस्त्र आन्दोलन थालेको थियो ठाउँ ठाउँमा । त्यसरी आन्दोलन गर्नेलाई अराष्ट्रिय तत्व भनिन्थ्यो । यस्ता आन्दोलन बाक्लै थिए कति ठाउँमा त । पूर्वको इलाम, पाँचथर पनि त्यस्तै जिल्लामा पर्थे ।

राष्ट्रिय कृषि गणना २०१८/१९ को मेची अञ्चलको अञ्चल अफिसर थिएँ म । राजा महेन्द्रको २०१८ साल असोजको चीनको राजकीय भ्रमणदलमा सम्मिलित दरबारका जनसम्पर्क अधिकृत पूर्णप्रसाद उपाध्यायले मेरो अनुनय-विनयमा एकफूट जति लामो चार इञ्च जति चेप्टो, छ इञ्च जति बाक्लो सुलुन परेको आकर्षक एउटा ट्राञ्जिस्टर रेडियो किनेर ल्याइदिएका थिए मलाई । मैले पैसो तिरेको थिएँ । दुई सय रुपियाँ जति परेको थियो क्यार हडकडमा । मेरोलागि त्यो रेडियो सारै सारै महत्त्वपूर्ण थियो जस्ले मेरो ज्यानै बचायो । पूर्णप्रसादको गुन तिरेर सक्तिनँ म त्यो रेडियो प्रसङ्गमा । मान्छेले गुन भनेको एकचोटि लगाउन सक्छ ।

प्रजातन्त्र पुनःस्थापनाको आन्दोलनको क्रम २०१८ सालदेखि थालिएको थियो एकातिर भने अर्कोतिर मैले मेची अञ्चलको कृषि गणनामा 'व्याण्डम' प्रथाबाट छानिएका गाउँमा मुखिया दर्जाका स्थानीय गणकद्वारा गरिएको गणनाको पर्यवेक्षणमा घुम्ने क्रम थालेको थिएँ । मैले इलाममा अफिस राखेको थिएँ । भापा, इलाम, पाँचथर, ताप्लेजुङका छनोटमा परेका गाउँ घुमिरहन्थेँ १३ महिना लगभगको कार्यावधि थियो गएदेखि फर्कदासम्म ।

नघटेको एउटा दुर्घटना

इलामको रक्सेपर राँके भञ्ज्याङमा एउटा प्राथमिक विद्यालयका प्रधानाध्यापक र सञ्चालक समितिका अध्यक्ष मारिइसकेका थिए 'अराष्ट्रिय तत्व' द्वारा अलि दिनअघि तलब लिएर इलामबाट फर्कदा । म इलामका सिङ्गलप्या, एकतप्या र फुयतप्या समेत गाउँमा कृषि गणनाको थलोको काम हेरी पाँचथरका गाउँको गणना पर्यवेक्षण गर्न गैरहेको थिएँ । महिना फागुन वा चैत थियो २०१८ सालको । फुयतप्याको खनालथोकमा बास बसी घुर्विसे पञ्चमीमा विहानको खाना खाने र मेहेन्चोटे, अम्लबुड हुँदै फिदिम जानेमा थिएँ म । सञ्जोग न हो ! घुर्विसे पुन लाग्दा बाटाका धुलामा अनेकौँ खाले जुत्ताका छाप थिए । त्यस जमानामा साधारणतः गाउँमा जुत्ता लगाउने थोरैमात्र मान्छे हुन्थे । केही पर्व होला भन्ठानेँ । विहानको आठ बजिसकेको थियो । भातको बन्दोबस्त गर्न गाउँमा एउटा दाँती मिलेको घरमा पसियो । मसँग कमल ढकालका अतिरिक्त फुयतप्याका एक जना खनाल पनि थिए जो त्यही कृषि गणनाका गणक थिए ।

हामी पुगेको त्यो घरमा रातभर प्रतिबन्धित नेपाली काङ्ग्रेसको बैठक भएको अनुमान गरेँ मैले । दाही नकाटेका, आँखा राता राता भएका भूमिगत जस्तो शैलीका निकै मान्छे एककासी भेटेँ हामीले । हामी दुवै थरी स्तब्ध भयौँ अकस्मात् । हामीलाई को ह्वौ ? कहाँ जाने ? कहाँबाट आएका ? कहाँका ? आदि प्रश्न गरे उनीहरूमध्ये केहीले, जुन स्वाभाविकै पनि थियो । मलाई प्रत्युत्पन्नमतिले सघायो त्यति बेला । त्यहाँको गम्भीर तथा डरलाग्दो दुर्घटना निम्त्याउने परिस्थितिको तत्कालै विश्लेषण गरेँ र मैले ठाडै ढाँटेँ ।

मेरो लोभलाग्दो ट्राञ्जिस्टर रेडियो धमाधम गीत बजाउँदै छ । अरू कार्यक्रम कम हुन्थ्यो रेडियो नेपालको त्यसताका । विहान १० बजेसम्म मात्र चल्थ्यो क्यार रेडियो नेपाल । ती मानिसको ध्यान म र हामीतिर अनि रेडियो नेपालको गीततिर बाँडिएको थियो । महिला र केटाकेटी रेडियो नजिकै भुम्मिएका थिए । लामो दाहीवाला एकजना सज्जनले मेरो हातबाट रेडियो लिए र यसो चलाए । बडो जिज्ञासा थियो उनमा । मैले त्यहाँ प्रतिरोध गर्ने प्रश्न नै थिएन, त्यसको न कारण थियो न त थियो परिस्थिति नै पनि । उनले ट्राञ्जिस्टरको मिटर यता उता घुमाए, आवाज सानो ठूलो पारे । सँगैका अरूले एकनासले गीत सुन्न मात्रै खोजे र उनलाई नचलाउन कराए । उनीसँग रेडियो अर्कोले लिए, अनि अर्कोले फेरि सतर्कता साथ अलिअलि चलाए, यसो मुसारे । मेरो ट्राञ्जिस्टर अनौठो खेलौना भएको थियो त्यहाँ त्यति बेला । मैले माया पाउन लागेँ उनीहरूको । हामी उपरको उनीहरूको हेराइमा शङ्का, आश्चर्य र जिज्ञासाको ठाउँ स्नेह,

अपनत्व र सामीप्यमा क्रमशः परिवर्तन हुँदै गएको अनुभव भयो मलाई । मैले पनि बढी हँसलो, सरल र सहज पाउँ गएको थिएँ आफूलाई ।

त्यसअघि नै कहाँ जाने ? प्रश्नमा मैले ठाउँ ढाँटेर मेहेल्बोटे हाइस्कूलमा नेपाली पढाउने शिक्षक भएर आएको, त्यहीं पढाउन जान लागेको भनेको थिएँ । घर कहाँ नि ? भन्दा घर ढाट्ने बुद्धि आएन र इमान्दार भै काठमाडौँ खाल्डोको भक्तपुर जिल्ला दधिकोट भनेको थिएँ । घर ढाँटेको भए म फेला पर्छे होला पक्कै पनि । किनभने बोलीचाली, उच्चारण, शैली, स्वाभाविक संस्कारले म पक्राउ पर्छे हुँला । यसरी एकातिर अन्तरसंवाद भैरहेको थियो यता, उता मेरो रेडियोले भने आफ्नै सुरले निरन्तर गीत गाइरहेको थियो ।

मेरो परिचयको बयान सुन्नासाथ त्यहाँमध्येका एकजना बाठा मान्छेले हाम्रा कृषिगणनाका गणक साहेबलाई यसो करेसातिर लगेर छड्के बयान लिएछन्, म को हो ? साच्चै मेहेल्बोटे स्कूलमा पढाउने जान लागेको हो त ? भनी । फुयतप्पाको खनालथोकको खनाल बाहुन न ठहरिए । जम्मै बयान मेरो बयानसँग ठचाक्कै मिल्ने गरी दिएछन् उनले । तब न मेरो कुरा साँचो ठहरियो ।

हामीलाई काल पनि नआई पुगेको रहेछ । हाम्रो कुरा वाफिएन । त्यहाँको सम्पूर्ण वातावरण र परिस्थितिलाई मेरो त्यो ट्राञ्जिस्टरले समान्यीकरण गर्न गहन तथा महत्वपूर्ण निर्णायक भूमिका निर्वाह गर्न मौन वातावरण निर्माण गरिरहेको थियो । यथार्थ वास्तवमै त्यही थियो । यदि हामीसँग रेडियो नहुँदो हो त उनीहरूको केरकार अरू बढी हुने निश्चित थियो र हाम्रो खैरियत नै थिएन । यदि मैले फूर्ति गरेर आफूलाई सरकारको सेक्सन अफिसर भनेर परिचय दिएको भए मेरो अन्त निश्चित थियो त्यहाँ । किनकि प्राथमिक पाठशालाका एकजना प्रधानाध्यापक र सञ्चालक समितिका अध्यक्षको विद्रोहीद्वारा हत्या गरिँदा त त्यो समाचार प्रचारले आन्दोलनको उचाइ नै थपेको भन्ने मूल्याङ्कन भैरहेको बेला बहालवाला सरकारी सेक्सन अफिसर र मुखिया अनि परिचरको एकै चिहानमा हत्या हुँदा कत्रो प्रचार हुने थियो होला ! अनुमान सहज छ ।

हामीलाई काल नआइपुगेकोले होला ! हामीसँग राम्रो ट्राञ्जिस्टर रेडियो हुनु, त्यो पनि रेडियो नेपाल खुलेको बेला पर्नु, अनि पढाउन जान लागेको भनी ढाँट्ने बुद्धि पलाउनु, मुखिया खनालले कुरो नबिगानु । कति हो कति परिवन्द परेको र मात्रै बाँचियो वास्तवमा । वस्तुतः रेडियोले नै बचाएको हो ।

म सारै सरल र स्वाभाविक बोली, व्यवहार र शैलीमा प्रस्तुत भैरहेको थिएँ त्यहाँ । पानी खान मार्गें । रातभरको गोप्य मिटिङको वातावरणपछिको भौतिक अवस्था थियो त्यो घरमा । जताततै भाँडाकूडा असरल्लै थिए । जाँडको छोक्रा

र गन्ध भएको तामाको एउटा अम्बरामा पानी दिए मलाई । मैले पनि अम्बरामाको पानी कति दिगमिग नमानी स्वाभाविक रूपमा कलकली खाएँ । स्वाद अलि कस्तो कस्तो लागेको त थियो तर मैले केही अन्यथा लिइनँ । उनीहरूले शङ्का गर्ने अवस्था आउनै दिइनँ । रेडियोको गीतको स्वर सानो, मफौला र ठूलो पाउँ थिए उनीहरू । म निरपेक्ष बसेँ । सायद त्यो मेरो बुद्धिमानी थियो ।

अनि मैले अब जान भन्ने आग्रह गरें । रेडियोमा गीत आउञ्जेल नजान भन्ने उनीहरूले । “खाना यतै खाएर गए नि त हुन्छ नि” पनि भन्ने क्यार । वस्तुतः त्यो हामीलाई होइन, रेडियोको गीतलाई भन्नेका थिए भन्ने लाग्छ मलाई ।

मेरो कुरामा बढी पत्यार पार्न मैले उनीहरूसँग भनँ— “म स्वास्नी, छोराछोरी पाल्नु पर्ने परदेशी मान्छे त्यो पनि पर काठमाडौँतिरको । आजै मेहेल्कोटे पुग्न पाएँ भन्ने भोलिदेखि नै हाजिर हुन र पढाउन पाउँछु । तलब आउँछ । त्यस कारण पनि यहाँ विलम्ब नगरौँ ।” साँच्चै मेरो कुराको ढबबाट पत्याए उनीहरूले । अनि मैले त्यता जाने बाटो सोधेँ नम्र तरिकाले । उनीहरूले “ऊ त्यही हो मूलबाटो” भनी देखाए । “अर्को चोरबाटो (छोटो बाटो) पनि छ, तर त्यो असजिलो छ” भने ।

बल्ल हामीले उम्कन पायौँ, रेडियो हामीलाई दिए । म डराएको थिएँ भित्रभित्रै । अनि मूलबाटैबाट जाने भनेर हामी तीनै जना त्यो डरलाग्दो अक्करबाट निस्कियोँ । मूलबाटोमा उनीहरूले छेकारो काटेर कावाही गर्लान् भन्ने मनको त्रासले मूलबाटो नगई चोरबाटोबाट कुलेलम ठोक्यौँ, हस्याडफस्याड गर्दै । सायद उनीहरू छेकारो काट्न पनि आएनन् । हामीलाई पूरै पत्याए । हामी बाँच्यौँ । हामीलाई त्यहाँ बचाउने अरू केही नभएर मेरो त्यो ट्राञ्जिस्टर नै हो भन्नेमा म पूरै ढुक्क छु ।

त्यो ट्राञ्जिस्टर रेडियोले ताप्लेजुडको हाडपाडमा राम्रोसँग बास र गाँस जुराएको छ । पाँचथरको पौवामा सुब्बा नरबहादुर लिम्बूको घरमा मेजमानी खुवाएको छ । अर्का सुब्बा जहरमान सिंहकहाँ पनि उत्तम आतिथ्य जुराएको छ । यसरी २०१८-१९ सालतिर मेरो त्यो ट्राञ्जिस्टर रेडियो मभन्दा धेरै प्रभावकारी र उपयोगी सिद्ध भएको कुरा सम्झँदा अहिले पनि सारै रोमाञ्चित हुन्छु ।